

Володимир Гінда,

к.і.н, с.н.с. відділу воєнно-історичних досліджень,

Інститут історії України НАН України

(Київ) Україна, ginda@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8373-148X>

РОМАНТИЧНІ СТОСУНКИ ДІВЧАТ І ЖІНОК ІЗ СОЛДАТАМИ ВОРОЖИХ АРМІЙ У РОКИ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація. Мета. В даній науковій статті автор ставить собі за мету дослідити романтичні стосунки між чоловіками та жінками ворожих армій, в даному випадку Червоної армії та Вермахту, в роки німецько-радянської війни. Також показати ставлення до таких романів і подружніх пар суспільства, рідних, воєнного командування та держави, яке нерідко призводило до осуду і стигматизації в мілітаризованому суспільстві, і заборони на такі стосунки й одруження на державному законодавчому рівні. **Методологія.** Дослідження ґрунтується на принципах об'єктивізму, науковості, системності, історизму. Використовуються методи історико-порівняльний та історико-системний. Їх застосування дало змогу порівняти ставлення до романтичних стосунків між представниками воюючих держав в нацистській Німеччині і Радянському Союзу на державному рівні та рівні суспільства, показати як вирішувалися відповідні ситуації воєнним керівництвом у законодавчій площині. **Наукова новизна дослідження.** На основі існуючого документального та, переважно, мемуарного нарративного матеріалу вперше в українській історичній науці зроблена спроба висвітлити проблеми романтичних стосунків чоловіків і жінок із протиборчих таборів під час німецько-радянської війни. Розкрито ряд проблем, із якими довелося зіштовхнутися закоханим у суспільстві, ставленні рідних до таких обранців чи обраниць, показано і проаналізовано ймовірні причини, які підштовхували представників обох статей до романтичних стосунків із представниками ворожих соціумів, як реагували на це воюючі держави та їх керівники, чим зазвичай завершувалися такі відносини між молодими людьми. **Висновки.** З'ясовано, що романтичні стосунки чоловіків і жінок між представникам ворожих таборів були непоодиноким явищем під час німецько-радянського протистояння. Закохані пари зазвичай через своє впадіння зіштовхувалися з масою проблем на побутовому, законодавчому, державному та суспільному рівнях. В абсолютній більшості вони ставали об'єктами упередженого ставлення з боку мілітаризованого суспільства, їх не сприймали, або ставилися вороже рідні, а держави через свої ідеологічні постулати забороняли

на законодавчому рівні. Під тиском всіх цих чинників закохані зазвичай із часом розставалися, бо не могли жити в таких умовах, лише одиницям вдавалося облаштувати родинне життя.

Ключові слова: німецько-радянська війна, кохання, жінка, солдат, окупація, нацисти, сексуальність, радянська влада, суспільство, дівчина.

Історія Другої світової війни незважаючи на понад 78 років від дня її завершення, і приблизно ж стільки років її дослідження фахівцями-істориками, досі має безліч недосліджених, або мало досліджених проблем. Романтичні стосунки чоловіків і жінок з представниками ворога належать до них. Не можна сказати, що ця тема є «табулою расою» для зарубіжної історіографії Другої світової війни, адже там цій проблемі вже присвячені наукові праці та розвідки німецьких і австрійських дослідників. Зокрема, німецька історикinja Регіна Мюльхойзер¹ у своїх працях розкриває проблему романтичних стосунків німецьких солдатів із радянськими жінками та торкається стосунків радянських солдатів із німецькими жінками. Її австрійська колега Барбара Штельцель-Маркс висвітлює цю проблему через призму стосунків австрійських жінок із радянськими військовими². В українській історичній науці відповідні розвідки поки відсутні, проте раз-по-раз ця тема виринає в українських ЗМІ у вигляді різних розповідей чи спогадів очевидців, які зіштовхнулися з цим у ті буремні часи.

Мета статті — спираючись на аналіз мемуарної літератури та наявних архівних джерел дослідити романтичні стосунки між представниками обох статей ворогуючих держав, показати ставлення суспільства та держави до таких людей, проаналізувати ймовірні причини виникнення відповідних романів та наслідки для закоханих.

¹ *Mühlhäuser Regina*. Eroberungen: Sexuelle Gewalttaten und intime Beziehungen deutscher Soldaten in der Sowjetunion 1941–1945. Hamburger: Hamburger Edition, 2010, 416 S.; *Mühlhäuser Regina*. «Diskriminiert, als sei es ein Negerbastard» Der Nationalsozialistische Blick auf die Kinder deutscher Soldaten und einheimischer Frauen in den besetzten Gebieten der Sowjetunion (1942–1945). Am 21. ... WERKSTATT Geschichte / Heft 51 (2009) — Klartext Verlag, Essen. S. 43–55.

² *Stelzl-Marx, Barbara*. Die unsichtbare Generation: Kinder sowjetischer Besatzungssoldaten in Österreich und Deutschland. In: *Historical Social Research*, 2009. № 34. 3 S. *Stelzl-Marx Barbara*. «Ich bin stolz, ein Besatzungskind zu sein» Resilienzfaktoren von Nachkommen sowjetischer Soldaten in Österreich, in: Elke Kleinau & Ingvill C. Mochmann (Hg.), *Kinder des Zweiten Weltkrieges — Stigmatisierung, Ausgrenzung und Bewältigungsstrategien*. Frankfurt–New York 2016, S. 73–92; *Stelzl-Marx Barbara*. Die unsichtbare Generation. *Wiener Zeitung* Nr. 180 vom 15.09.2012. S. 37; *Штельцель-Маркс Б.* Советские освободители и австрийские женщины: проблемные отношения. *Российско-австрийский альманах: исторические и культурные параллели*. Вып. 2. Москва–Грац–Вена–Ставрополь, 2006.

Випадки романтичних стосунків з ворогом під час різних збройних конфліктів були непоодинокими. Німецько-радянська війна не стала винятком. Як засвідчують спогади й інтерв'ю людей, що пережили війну, кохатися з окупантами було непросто. Жінки та дівчата, що мали романи із ворожими солдатами, мусили обирати між таємними зустрічами та небезпекою звинувачення в колабораціонізмі. Для більшості співвітчизників, як військовослужбовців, так і цивільних, ця категорія жінок автоматично перетворювалася у зрадниць, бо віддали своє тіло ворогові, а тому, за можливості, підлягали постійній обструкції, зневажливому ставленню, фізичним нападам. Важливим фактором була проста чоловіча ненависть і ревність, адже ті жінки обирали не їх, а ворогів.

На ґрунті цих відносин виникали конфлікти не лише із суспільством, а й із батьками, які не сприймали вибір дітей і боялися осуду людей, особливо у сільській місцевості, де зважали на думку оточення. Тут маємо уточнити, що не всі рідні відносилися негативно до таких виборів своїх доньок, так реагувала та частина населення, яка вважала радянську владу своєю, тому сприймала такі дії за зраду радянських ідеалів та боялася наслідків після повернення Червоної армії. Але були й інші представники суспільства, які не сприймали комуністичний режим за свій, а солдати Вермахту для них були «визволителями від більшовиків». Зазвичай такі представники проживали у регіонах, приєднаних до Радянського Союзу на початку німецько-радянської війни. Це переважно родини репресованих, розкуркулених та інші. Вони в більшій мірі нормально ставилися до зв'язків доньок чи сестер із нацистами, а іноді навіть самі заохочували стосунки, сподіваючись здобути певні преференції чи соціальний статус.

Не в захваті від таких стосунків, окрім суспільства та рідних, було і керівництво держав. Скажімо, у Райху згідно з расистськими поглядами, відповідний шлюб ніс у собі загрозу «забруднення арійської крові». Тому німецькому солдату вкрай складно було отримати дозвіл на одруження. Така можливість могла з'явитися у випадку, якщо наречена мала німецьке коріння або отримала статус фольксдойче. У такому разі військовий міг писати вищому командуванню прохання щодо дозволу на шлюб, де вказував біографічні дані дівчини та додавав фотокартку, а там уже все вирішували. Але А. Гітлер сприймав такі заяви від солдатів без ентузіазму, тому вважав, що у більшості випадків їм варто відмовляти. У квітні 1942 року в розмові зі своїми підлеглими він скаржився, що не в захваті від таких заяв, які постійно надходили від солдатів. Порівнюючи фотокартки солдатів з нареченими, його не полишала думка, що справжній німецький шлюб з цими, як він зауважив, «в основному кривобокими, сутулими або

потворними іноземками», в перспективі не може бути щасливим з точки зору інтересів нації, тому від нього не варто очікувати якихось цінних результатів³.

Боялися в Німеччині й морального розкладу армії. Адже вояк створивши собі родину на окупованих територіях, уже думав не про ідеї Райху, а лише про добробут сім'ї. Намагаючись упередити це, командування Вермахту видало 8 червня 1942 р. «Пам'ятку солдату про поведінку в окупованих східних областях», де зазначалося: «В окупованих областях вояк є представником німецької імперії та її влади. Він має це відчувати і відповідним чином вести себе. Затяжна війна, перебування на гарнізонній службі пов'язані з небезпекою тісних стосунків із цивільними жінками, що є небажаним.

Підтримка престижу збройних сил і загроза шкоди чистоті раси потребували підвищеної уваги до цього питання.

Командувач Вермахту видав постанову про заборону подальшого проживання німецьких солдатів у помешканнях місцевих жителів. Всі вояки без винятку мають розміщуватися разом. Оскільки для цього необхідні житлові будинки, потрібно виселити з них цивільне населення.

Поблизу бойових дій, в умовах розгортання військових операцій, коли місце для зупинки потрібне на короткий термін, не існувало необхідності в переселенні місцевих жителів⁴.

Вміщені у пам'ятці приписи солдати вермахту виконували не завжди. Відповідні вимоги командування з Берліна найбільше дратували командирів, які вже мали родини на окупованих територіях. Керівництво Райху, на їх переконання, не завжди розуміло особливості військової ситуації на Сході.

Кремлівська верхівка теж мала певні відмінності у своєму ставленні до таких стосунків. Червоноармійцям такі шлюби категорично заборонялися, тоді як уже вище вказувалося, німецькі солдати за певних обставин могли отримати дозвіл на одруження з іноземкою, а якщо обраниця була з германських народностей, перепон взагалі не існувало.

У 1944–1945 роках Червона армія вступивши на територію країн Європи, зіштовхнулася з проблемою романтичних стосунків червоноармійців із європейками. Уже на початку 1945 року офіцери-червоноармійці почали прохати дозволів на одруження з іноземками. Радянське керівництво швидко висловило свою позицію з цього питання (такі шлюби визнавалися незаконними) та розіслало відповідні постанови на

³ Пикер Г. Застольные разговоры Гитлера. Смоленск: Русич, 1993. С. 225–226.

⁴ Цит. док. за: Ковалев Б. Коллаборационизм в России в 1941–1945 г.: типы и формы. Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2009. С. 359.

всі fronti: «Згідно з повідомленнями начальника Головного управління кадрів НКО, на адресу Центру продовжують надходити заяви від офіцерів діючої армії з проханнями санкціонувати шлюби з жінками іноземних держав. Подібні факти варто розглядати як притуплення пильності та патріотичних почуттів. Тому необхідно в політико-виховній роботі звернути увагу на глибоке роз'яснення недопущення подібних актів з боку офіцерів Червоної армії. Пояснити всьому офіцерському складу, який не розуміє безперспективність таких шлюбів, недоцільність одруження на іноземках, аж до прямої заборони, і не допускати жодного випадку»⁵.

Постанова від 12 квітня 1945 р. військової ради 4-го Українського фронту наголошувала: «Пояснити всім офіцерам і всьому особовому складу військ фронту, що шлюб з жінками-іноземками є незаконним і категорично забороняється... Порядок взяття шлюбу радянських громадян відомий — шлюб потрібно зареєструвати в радянських органах РАЦС. Всі інші реєстрації, окрім РАЦС, є недійсними і радянськими законами не визнаються. Більше того, взяття шлюбу з іноземкою і реєстрація цього шлюбу в закладах іноземних держав є серйозним злочином з боку військовослужбовців. Відповідні шлюби ведуть до того, що наші офіцери потрапляють до лап ворога і скоюють злочини перед радянською батьківщиною — СРСР... Про всі випадки одруження військовослужбовців на іноземках, а також про зв'язки наших людей з ворожими елементами іноземних держав доповідати негайно за командою для притягнення винних до відповідальності за втрату пильності та порушення радянських законів»⁶.

Червоноармійців, які порушили ці приписи, могли чекати військові трибунали, офіцерські суди гідності, пониження у званні, запруторення до в'язниці та виключення з комуністичної партії. Зазвичай такими «горе-закоханими» займалися співробітники СМЕРШу, бо вважалося, що їх дружини-іноземки насправді були шпигунками, які вербували своїх чоловіків за наказом ворожих спецслужб. Відповідні шлюби Президія Верховної Ради СРСР своїм Указом від 18 березня 1947 р. заборонила на законодавчому рівні. Після Указу закоханих могли засудити до ув'язнення за 58-ю статтею («антирадянська агітація»)⁷. У такий спосіб радян-

⁵ Цит. за: *Богомолов В. Жизнь моя, иль ты приснилась мне?.. Наш современник*. 2005. № 10–12; 2006. № 1. URL: http://militera.lib.ru/prose/russian/bogomolov_vo/03.html (дата звернення: 22.05.2023).

⁶ *Богомолов В. Жизнь моя, иль ты приснилась мне?..*

⁷ *Чуракова О. Заложницы «большой политики». Браки, «осложненные иностранным элементом», в СССР в 40–50-е годы XX века. Проблемы истории массовых политических репрессий в СССР. 1953–2013: 60 лет без Сталина*. Материалы VIII Международной научной конференции. Краснодар, 2013. С. 78.

ська система намагалася запобігти зближенню «капіталістичного» та «соціалістичного» світів, що у подальшому могло зашкодити будівництву «комуністичного раю». Адже життя (а головне — права людей) у «капіталістичних» країнах значно відрізнялись у кращий бік від СРСР. Це чудово розуміли у Кремлі, тому прагнули відгородити своїх громадян від тісних контактів з європейцями, аби ті не змінили світогляд радянських військовослужбовців.

Якщо дружину-іноземку «розкривали» як ворожу шпигунку, чоловіку «світив» військовий трибунал, а відтак — розстріл або ув'язнення. Хоча були випадки, коли горе-коханців просто понижували у званні. Ймовірно, тут все залежало від військового рангу та ставлення керівництва до офіцера. Інженера-капітана Саковича, який обвінчався з німкенєю, військовий трибунал засудив до ув'язнення, а військова рада 1-го Білоруського фронту 5 квітня 1945 року заступника командира 74-ї дивізії підполковника Ю. Мазного, який «став на шлях захоплення жінками і “давав життя німкеням”», за аналогічний проступок лише понизила в посаді — призначивши командиром стрілецького батальйону та постановила провести над ним суд офіцерської гідності. Під час винесення покарання чомусь не врахували, що його німецька дружина була шпигункою Вермахту, про що сама зізналася⁸.

Відповідні дії з боку військового керівництва дещо охолодили любовні бажання радянських офіцерів, але не всіх. Ветеран Л. Рабічев писав у спогадах, що сильно закохався в німкеню у Східній Пруссії. Після інтиму вирішив написати рапорт командирі про намір одружитися. Але його колега наполегливо відговорював від такого кроку, нагадуючи про ймовірність потрапляння до СМЕРШу⁹. Продовжити свої стосунки з дівчиною він не зміг, бо вона виїхала зі свого помешкання у невідомому напрямку.

Незгодні з забороною брати шлюб із німкенями нерідко намагалися втекти до американської, англійської чи французької зони окупації, а звідти виїхати на постійне місце проживання до США, Західної Європи або «загубитися» в Західній Німеччині. Співробітники НКВС зазначали, що у військах, які дислокувалися в Австрії, влітку 1945 р. почастишали випадки дезертирства солдатів Червоної армії з підрозділів через самовільні одруження з австрійками та намагання залишитися проживати з

⁸ Богомолов В. О. Жизнь моя, иль ты приснилась мне?...

⁹ Рабічев Л. Война всё спишет. Воспоминания офицера-связиста 31-й армии. 1941–1945. Москва: Центрполиграф, 2010. С. 205.

ними в Австрії¹⁰. Інколи їх знаходили, повертали та ув'язнювали або розстрілювали. Австрійська дослідниця Барбара Штельцель-Маркс наводить випадок, коли один червоноармієць в Австрії дезертирував із Червоної армії та виїхав зі своєю коханою австрійкою до Франції¹¹.

Поширеними поміж радянських військовослужбовців були спроби отримати для своїх дружин документи, які б засвідчували їх приналежність до війська, або дістати у командира свідоцтво про шлюб. Майор Трофимов, лікар шпиталю № 415, незважаючи на сімейний стан (мав у Воронежі дружину і двох доньок) одружився в місті Кросно (Польща) на польці та, користуючись своїм становищем, спробував прилаштувати дружину в шпиталі на роботу. Лейтенант Ігнатович у березні 1945 року одружився на німкені Терезі Зонтек і зумів за допомогою командира дістати посвідчення про шлюб і радянські документи дружині на прізвище Ігнатович¹².

Але такі заходи були не завжди ефективними. Жінку-іноземку важко було приховати серед військовослужбовців. Адже вона помітно відрізнялася від радянських жінок своїми манерами, вихованням, а найголовніше — слабким знанням російської мови, що завжди кидалося у вічі, тому рано чи пізно «доброзичливці» доносили про таких «куди слід».

Щоправда, був у закоханих і інший вихід — змиритися з неможливістю офіційного одруження та жити разом неофіційно, не афішуючи свої стосунки. Значна частина так і робила, тим більше, що радянське керівництво воліло не звертати уваги на такі виверти військових, якщо тільки це не заважало службі або вони не порушували питання про одруження. Полковник Ліпаріт Карапетян майже півтора роки жив із німецькою балериною Ханелорою у цивільному шлюбі, вона навіть виховувала його двох доньок, як своїх рідних. Розуміючи безперспективність таких відносин, німкеня виїхала до Західної Німеччини, а Карапетяна під кінець 1949 р. перевели служити до Києва¹³.

Щойно закохані заводили мову перед командуванням про шлюб, червоноармієць одразу «від гріха подалі» відправляли до іншої частини чи СРСР. Цікаво, що від 1953 р. радянсько-німецькі шлюби де-юре були дозволені, але де-факто не були допущені у військах, за кількома винят-

¹⁰ *Stelzl-Marx Barbara*. Die unsichtbare Generation: Kinder sowjetischer Besatzungssoldaten in Österreich und Deutschland... S. 361.

¹¹ *Штельцель-Маркс Б.* Советские освободители и австрийские женщины... С. 250.

¹² *Богомолов В.* Жизнь моя, иль ты приснилась мне?...

¹³ *Ахназарян М.* Их называют «дети войны». URL: <http://www.golosarmenii.am/article/28369/ix-nazyvayut-deti-vojny> (дата звернення: 10.07.2022).

ками, до кінця існування НДР¹⁴. Ймовірно, Кремль вдався до такого кроку, намагаючись продемонструвати свою «демократичність» перед Заходом.

Найвідчайдушніші намагалися переправити коханих до СРСР. Івану Бивших найбільше запам'ятався випадок, коли офіцер кавалерійського ескадрону, їдучи на батьківщину, сховав свою німецьку дівчину в сіні для коней. Німкеня кілька днів їхала в товарному вагоні, а в Мінську її зняли з потяга та звинуватили в шпигунстві¹⁵. Німецькі офіцери, відступаючи, також намагалися забрати із собою дружин або відіслати їх до Німеччини. Щоправда, батьки не завжди радо зустрічали обраниць синів, ставилися до них підозріло, зверхньо, без розуміння. Та й жінкам важко було знайти себе в новому соціумі. Військовополонений Юрій Володимиров згадував, що бачив наприкінці війни в Німеччині росіянку, яка вийшла заміж 1942 року за німецького офіцера, і він відвіз її до своїх батьків у Сілезію. З наступом Червоної армії жінка евакуювалася вглиб країни та була в розпачі від того, що залишилася сама в чужому краї. Зі слів Володимирова, вона дуже каялася, що вийшла заміж за німця. Дійшло до того, що, розплакавшись, кинулася на шию до полоненого з проханням забрати її з собою на батьківщину¹⁶.

Залишатися на території СРСР зі своїми коханими дружинами німецькі офіцери зазвичай не ризикували, адже неодмінно потрапили б до рук радянських спецслужб і в кращому випадку отримали кілька років ув'язнення. Ті ж, хто ризикнув, намагалися отримати радянські документи та все життя жили під чужим прізвищем, рідко виходили на люди або взагалі переховувалися, щоб не привертати до себе уваги, боялися розповісти правду рідним дітям. Закоханому в українку Феню Острик німецькому унтер-офіцерові Вільгельму Дітцу після приходу Червоної армії вдалося залишитися з дружиною в містечку Сміла на Черкащині та прожити з нею все життя під чужим прізвищем. Перші роки, доки не вивчив українську мову, німець змушений був переховуватися на горищі, звідки злавив тільки вночі. Коли опанував мову та міг без акценту говорити з містянами, родина дівчини придумала легенду, що цей привітний хлопець — жених Фені, який працює та живе в Києві. Потім закоханих вдалося розписати в місцевому РАЦСі; під час церемонії молодята повідомили, що наречений має прізвище Василь Діценко. Але паспортистка,

¹⁴ *Stelzl-Marx Barbara*. Die unsichtbare Generation: Kinder sowjetischer Besatzungssoldaten in Österreich und Deutschland... S. 361.

¹⁵ *Севергин И.* Любовь без права переписки. *Российская газета: Неделя*. 2008. 31 янв.

¹⁶ *Владимиров Ю.* В немецком плену. Записки выжившего. 1942–1945. Москва: Центрполиграф, 2010. С. 296.

яка виписувала документи молодятам, виправила прізвища на Доценко. Так у Смілі з'явилася молода родина Доценко. Згодом у Фені та Вільгельма народився син, якого назвали Павло. Хлопець і не підозрював, що його батько Василь насправді німецький офіцер, а правду дізнався 1988 року, коли померла від недуги мати. Тоді батько не витримав і розповів синові, що він не Василь Доценко, а Вільгельм Дітц. Після «страшної» правди син допоміг батькові знайти у Німеччині своїх рідних, які вважали його загиблим¹⁷.

Інтернаціональні пари знали, що рано чи пізно їм доведеться розлучитися через повернення чоловіка до своєї країни, але це їх не зупиняло. Іван Бивших під час від'їзду до Радянського Союзу помітив, що окрім його коханої Елізабет Вальдхельм, на пероні стояли інші німецькі дівчата та, як і його Ліза, махали білими хустинками своїм від'їжджаючим чоловікам. Іван у душі розумів, що більше ніколи не побачить кохану, як і всі офіцери, які нерозважливо закохалися у німецьких дівчат, та все ж сподівався на диво, і воно сталося. Унікальна історія їхнього кохання, яке вони пронесли через усе життя, знайшла своє продовження в XXI столітті, коли вже поважний дідусь Іван Бивших відшукав свою Лізу в далекому Люксембургу та одружився. Весілля зіграли 2008 року у Сибіру, де жив наречений¹⁸. Але ця історія воєнного «міжнародного кохання» з хеппі-ендом стала радше винятком, абсолютна ж більшість пар під тиском радянської влади розпалася. Закохані залишили із собою тільки приємні спогади про молоді, сповнені романтизму та драматизму роки. Багатьом жінкам не давали забути романтичні стосунки з ворожими солдатами народжені від них діти, яких їм доводилося рости самим або приховувати від чоловіків правду про їхніх рідних батьків.

Попри всі перепони та негативні наслідки романтичних стосунків із ворогом, жінки та дівчата все ж робили відповідні кроки. Виникає риторичне питання: чим вони керувалися у своїх діях? Німецька дослідниця Р. Мюльхойзер зауважує, що про мотиви, які спонукали жінок на романи з військовими на окупованих територіях, можна здогадуватися до цих пір тільки обережно і часто спекулятивно. Проблема полягає в тому, що дотепер лише окремі з них висловлювалися публічно на цю тему¹⁹.

Погоджуючись із Р. Мюльхойзер, слід висловити з цього приводу кілька власних рефлексій. З'ясовані мотиви, найбільш розповсюджені в

¹⁷ *Приймак А.* Вільгельм и Феня: союз «врагов». URL: http://www.pravda.ru/society/family/life/25-09-2011/1092340-Ditz_Dotzenko-2/ (дата звернення: 05.09.2022).

¹⁸ *Богомолов В. О.* Жизнь моя, иль ты приснилась мне?...

¹⁹ *Mühlhäuser Regina.* Eroberungen: Sexuelle Gewalttaten und intime Beziehungen deutscher Soldaten in der Sowjetunion 1941–1945... S. 252.

опрацьованих чоловічих наративах. Можна припустити, що з жіночих розповідей може виплисти багато інших мотивацій, а тема стати об'єктом ґрунтового дослідження за умови нагромадження різноманітної джерельної бази.

Перша причина — безкорисливе кохання, яке призводило до одруження. У цих випадках жінки та дівчата сприймали своїх обранців не як військових чи ворогів, а як чоловіків, оцінювали їх природну красу та мали намір будувати родину. «Італійці були дуже красивими. Ми прямо вмирили за ними. Мати, конешна, ганяла нас за це. Но такі ж були, черті, красиві. Тіки ссали, де хотіли. Штани скидали і давай», — згадувала жителька Донецька, яка пережила окупацію²⁰. Білоруска Аделаїда Наркевич також у своїй розповіді зробила акцент на вроді італійських солдат. «Італійці такі красиві були... війна війною, але... знаєте, інтерес все одно якийсь був»²¹. Німкеня Елізабет Вальдхельм побачивши вперше свого майбутнього коханого Івана Бивших, тихо шепнула своїй сестрі: «Дивися, який красивий росіянин»²².

Один із подібних романів описав киянин Валентин Терно у книзі «Спогади про розхристане дитинство». Зокрема, він пише, що в їхньому будинку жила красива молода жінка з маленьким хлопчиком, яка мала роман із німецьким капітаном: «Це був високий стрункий красень, років 30, дуже ввічливий, вітався з усіма сусідами російською, — зазначає Терно. — Його добрі, трохи сумні очі й уважний доброзичливий погляд, здавалося, виражали співчуття поневоленим людям. Він з'являвся в один і той самий час із саквоюжем. Дітям, яких зустрічав, роздавав карамельки. Більшість людей будинку ставилися до нього із симпатією, вважаючи його й молоду жінку ідеальною парою... їх пов'язувало щире кохання»²³.

Німецький офіцер Ганс Рапп познайомився з Храмцовою, проживаючи на квартирі у її подруги. Між ними одразу виникла симпатія. Цьому сприяло те, що дівчина чудово володіла німецькою мовою, нівелюючи всілякі обмеження у спілкуванні. «Це було надзвичайно чисте, романтичне кохання, і подібного я ніколи потім не відчував, і навіть через 50 років я згадую це як щось неземне», — зазначав у спогадах солдат²⁴.

²⁰ Цит. за: *Стяжкіна О.* Людина в радянській провінції: освоєння(від)мови. Донецьк: ДонНУ, 2013. С. 137.

²¹ *Наркевич Аделаїда Адамовна*, 1927 г. р. Минск (12.11.2004). URL: <http://wmw.gender-ehu.org/Interviews.htm> (дата звернення: 30.05.2022).

²² *Буккер И.* Русский Иван, немка Элизабет и 60 лет разлуки. URL: http://www.pravda.ru/society/family/life/10-05-2014/1207299-liebe_love-0 (дата звернення: 17.07.2022).

²³ *Терно В.* Растрепанные воспоминания о странном детстве. Киев: Кий, 2003. С. 211–212.

²⁴ *Рапп Г.* Харків — у серці назавжди. *Український засів*. 1994. Ч. 7 (19). С. 52.

До речі, питання мовного бар'єра закохані вирішували як могли. Нерідко їм доводилося розмовляти чи листуватися за допомогою сторонніх людей, які знали мову, чи розумітися за допомогою жестів. Аделаїда Наркевич в окупацію «романсувала» з італійським солдатом. Розмовляли та вели листування закохані за допомогою товариша італійця — югославського військового, який трохи знав російську. «Югославська мова, знаєте, трохи схожа з російською, спільні слов'янські слова є. Ну, трішки він ще, мабуть, російську знав. Одним словом, він писав, цей югослав, листи за нього. Він тільки розписувався там»²⁵. Ветерану Миколі Нікуліну незнання мови не заважало його стосункам з німкенею, вони чудово розуміли одне одного за допомогою поглядів і жестів, була «дивовижна повнота розуміння»²⁶.

Окремих жінок відносили з військовими, які були носіями влади на захоплених територіях, цікавили як можливість отримати владний статус. Вирішували такі романи і соціальні проблеми жінок. Тобто голод, холод, бідність, а в окремих випадках робота в Райху чи ув'язнення їм не загрожували. Маючи могутнього покровителя, жінки могли розраховувати на преференції для себе та рідних у скрутний час. Наприклад, закоханий у балерину житомирського театру Галину Яценюк генерал-комісар Магас знімав для неї фешенебельну квартиру в місті. В листопаді 1941 року німці арештували її батька і брата, та після звернення Галини до чиновника рідних через кілька днів відпустили²⁷. У Новограді-Волинському (Житомирська область) посадовець відділу праці з окружного комісаріату скаржився, що військові охороняли своїх українських коханок від вивезення для примусової праці до Райху²⁸. Червоноармієць Володимир Гельфанд згадував, як зустрічався з красивою німецькою дівчиною Маргот і постійно приносив їй додому продукти, за що рідні німкені були йому безмежно вдячні. Хоча він дівчині не подобався, але вона терпіла його залицання. «Мати дівчини залишилася задоволена мною. Ще б пак! На вітвар довіри з боку рідних мною були принесені цукерки та масло, ковбаса і дорогі німецькі цигарки. Вже половини цих продуктів достатньо, щоб мати повне право що завгодно творити з дівчиною на очах у матері, і вона нічого не скаже проти. Адже продукти харчування сьогодні дорожче за життя»²⁹. Лейтенант 730-го арtpолку

²⁵ Наркевич Аделаїда Адамовна...

²⁶ Нікулін Н. Воспоминания о войне. Санкт-Петербург: Государственный эрмитаж, 2008. С. 251.

²⁷ Рибальченко Р. Підкови на снігу. Харків: Курсор, 2006. С. 151–152.

²⁸ Архів служби безпеки України в Житомирській області, сп. 9882, пф, арк. 11.

²⁹ Гельфанд В. Дневники 1941–1946. URL: <http://www.gelfand.de/index.html#portfolio> (дата звернення: 04.05.2023).

Гранченко намагався всіма можливими способами звільнити з-під арешту німецьку жінку, з якою співмешкав. Начальник артпостачання однієї з червоноармійських частин капітан Трошин допомагав визволити з в'язниці арештовану сестру своєї німецької коханки. Він домігся в адміністрації в'язниці побачення з нею та приніс їй передачу³⁰.

Проте рядовим солдатам далеко не завжди вдавалося захистити обраниць, на відміну від офіцерів — давалася взнаки військова субординація. Харків'янка Олександра Галкіна розповідала, що в Німеччині разом з нею в таборі була дівчина, яка, проживаючи в Харкові, зустрічалася з австрійським солдатом. Хлопець отримавши відпустку розшукав її в таборі та домовився з табірним керівництвом, що може забрати дівчину на два тижні до Австрії³¹.

Одним із мотивів інтимних стосунків з іноземцями був потяг до невідомого і нового. Він притаманний і жіночій, і чоловічій моделям поведінки. Жінок та дівчат СРСР військовослужбовці Вермахту цікавили у сенсі їхнього культурного й естетичного вигляду, який суттєво відрізнявся від радянського. Військові були гладко поголені, мали охайний вигляд, від них пахло парфумами, вони вміли красиво залицятися, дарувати подарунки, шоколад, говорити компліменти. Для багатьох це була нова, невідома їм сторона, яка вабила і притягувала. Кіносценарист Олександр Довженко, аналізуючи причини романів жінок із німцями, зауважив: «Вони уважні кавалери, і так небагато треба, щоб купити жіноче серце, що виросло серед грубості та байдужості до своєї жіночої статі... Це наша дорога розплата за нікчемно погане виховання молоді, за хамську образу дівчини, за нехтування жіночої природи, за неповагу до неї, за грубість, за позбавлення смаку мод, елегантності, хороших манер і за відсутність безлічі того, що зробило наших жінок і дівчат, їхнє життя сумним і безбарвним»³².

Російська дослідниця Олена Сенявська зазначає, що, німкені окрім цікавості до червоноармійців, підкуповувала ще й їхня щедрість до об'єктів своїх уподобань, на відміну від скупих та розважливих європейців³³. При цьому, як зауважують ветерани, інтерес червоноармійців і

³⁰ Богомолов В. О. Жизнь моя, иль ты приснилась мне?...

³¹ Лауер В. Творення нацистської імперії та Голокост в Україні. Київ: Зовнішторгвидав України; Український центр вивчення історії Голокосту, 2010. С. 139–140.

³² Довженко О. Щоденникові записи, 1939–1956 = Дневниковые записи, 1939–1956. Харків: Фоліо, 2013. С. 151, 211.

³³ Сенявская Е. Женщины освобождённой Европы глазами советских солдат и офицеров (1944–1945 гг.). Ученые записки Петрозаводского государственного университета. Серия: общество и гуманитарные науки. Петрозаводск. 2012. Май. № 3 (134). С. 18.

європейських жінок одне до одного був обопільний. Молодший лейтенант Данило Златкін, який під кінець війни служив на острові Борнгольму Данії, згадував: «Ми не бачили жінок, а потрібно було... А коли в Данію приїхали... це вільно, будь ласка. Вони хотіли перевірити, випробувати, відчутти російську людину, що це таке, як це, і ніби виходить краще ніж у данців. Чому? Ми були безкорисливими і добрими... Я дарував коробку цукерок на півстолу, я дарував 100 троянд незнайомій жінці... на день народження»³⁴.

Жінки, які втратили своїх чоловіків та засоби для існування, в окупації опинилися один на один з проблемою порятунку себе і рідних від злиднів. Все це настільки тиснуло у психологічному плані, що їм іноді просто хотілося людського спілкування з чоловіком, розуміння, захисту, турботи. Зі щоденника дівчини зі Знам'янки видно, що вона прагнула чистого кохання, незважаючи на війну, і постійно шукала таких стосунків із німецькими солдатами. Іноді ж пристрасть у відносинах брала гору. «Його поцілунок заспокоює мене. Чистий ніжний поцілунок Гарста. Але він знову взявся за своє. На цей раз я зайшла з ним занадто далеко. Я не могла уже зупинити його пристрасть, та й сама я була готова стати його... Це було так близько! Ближче бути не могло... Я була майже непритомна, я пам'ятаю, що повторювала тільки ім'я Гарста і просила пожаліти мене, але його пристрасне "ні" позбавило мене самоконтролю»³⁵.

З наративів воєнної доби слідує, що солдати також прагнули на фронті романтичного і чистого кохання, без вульгарності, грубого сексу та розпусти, що були там доволі поширеними. У спогадах Л. Рабічева неодноразово описуються сцени, де він відмовлявся від одноразових сексуальних контактів із фронтовичками, бо прагнув романтичних відносин³⁶.

Молода підпільниця з Білорусії Галина згадувала, що часто в силу своєї роботи зустрічалася з молодими німецькими солдатами на різних вечірках, де відволікалася від буднів війни, розважаючись і танцюючи з ними: «Тут була можливість посміятися, трохи відпочити. Це було просто людське»³⁷. Власне оцього «чисто людського» — кохати, бути коханою, відчувати себе у безпеці і не вистачало окремим жінкам у той час. Коли в таких умовах поряд з'являвся чоловік, який умів слухати і жінка могла

³⁴ *Сенявская Е.* Женщины освобождённой Европы глазами советских солдат и офицеров (1944–1945 гг.)...

³⁵ Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 166, оп. 1, спр. 108, арк. 26–26 зв.

³⁶ *Рабичев Л.* Война все спишет... С. 78–79; 86–87, 156–157.

³⁷ *Mühlhäuser Regina.* Eroberungen: Sexuelle Gewalttaten und intime Beziehungen deutscher Soldaten in der Sowjetunion 1941–1945... S. 256.

просто «вилити йому свою душу» або отримати від нього безкорисливу допомогу, вони доволі швидко могли зблизитися і закохатися. Значну роль також відігравали і спільні захоплення чи вподобання жінки та чоловіка.

Аналогічного спілкування з протилежною статтю не вистачало і чоловікам, головним чином солдатам Червоної армії, які інколи роками не відчували жіночої ласки, уваги та піклування. У спогадах радянських ветеранів раз по раз зустрічаються епізоди про своє захоплення німецькими дівчатами, які на певний час зуміли відірвати їх від воєнного повсякдення та повернути до нормального життя з усіма його пристрастями і духовними цінностями. «Еріка була для мене передовсім уособленням того, що стоїть за межами війни, того, що далеко від її жахів, її багнюки, її ницості, її підлості. Вона перетворилася для мене в зосередження духовних цінностей, про які мріяв і яких бажав, — писав про свій роман з німкенею Микола Нікулін. — Виявляється, на війні найстрашніше перебувати в духовному вакуумі, в підлості та вульгарності. Людина перестає бути Людиною і перетворюється на рибу, викинуту на пісок. Еріка повернула мене до атмосфери, якої я так довго був позбавлений. І я відповідав їй почуттями найчистішими та найсвітлішими, на які був здібний... Я пережив години, яких мало буває в житті. З чотирьох лап, на яких ми зазвичай ходимо, впершись носом у сіре повсякдення, я звівся на дві ноги, випрямився, розправив плечі і побачив зірки... Це були години і дні найвищого прозріння та очищення...»³⁸.

Отож як бачимо, в роки німецько-радянської війни романтичні стосунки між чоловіками та жінками з табору супротивника були поширеним явищем, незважаючи на осуд з боку мілітаризованого суспільства. Керівництво воюючих держав на законодавчому рівні забороняло укладати шлюби між відповідними парами, а військовослужбовців могли понизити у званнях, перевести на інше місце служби, засудити до ув'язнення, але це не завжди зупиняло закоханих. Прагнучи вибороти собі право на подружнє життя найбільш відчайдушні намагалися втекти до інших країн, приховували свої стосунки, або жили не одружуючись, але в переважній більшості відповідні стосунки під тиском суспільства та створених на законодавчому рівні заборон — розпадалися.

REFERENCES

Akhnazarian, M. Ykh nazyvaiut "dety vojny". Retrieved April 10, 2022, from <http://www.golosarmeni.am/article/28369/ix-nazyvayut-deti-vojny>. [in Russian].

³⁸ Нікулін Н. Воспоминания о войне... С. 250–251.

Bohomolov, V. (2005, 2006). O. Zhyzn' moia, yl' ty prysnylas' mne? *Nash sovremennyk*. № 10–12; № 1. Retrieved July 10, 2022, from http://militera.lib.ru/prose/russian/bogomolov_vo/03.html. [in Russian].

Bukker, Y. (2018, January 3). Russkij Ivan, nemka Elizabet y 60 let razluki. Retrieved July 17, 2022, from http://www.pravda.ru/society/family/life/10-05-2014/1207299-liebe_love-0/ [in Russian].

Churakova, O. (2013). Zalozhnicy "bol'shoj politiki". Braki, "oslozhnennyye inostrannym elementom", v SSSR v 40–50-e gody XX veka. Abstracts of Papers '13: *Problemy istorii massovyh politicheskikh repressij v SSSR. 1953–2013: 60 let bez Stalina*. (pp. 76–82). Krasnodar. [in Russian].

Dovzhenko, O. (2013). *Schodennykovi zapysy, 1939–1956 = Dnevnykovyye zapisi, 1939–1956*. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].

Hel'fand, V. Dnevniki 1941–1946. Retrieved. May 04, 2023, from <http://www.gelfand.de/index.html#portfolio>. [in Russian].

Kovalev, B. (2009). *Kollaboracionizm v Rossii v 1941–1945 g.: tipy i formy*. Velikij Novgorod: NovGU im. YAroslava Mudrogo. [in Russian].

Lauer, V. (2010). *Tvorennia natsysts'koi imperii ta Holokost v Ukraini*. Kyiv: Zovnishtorhvydav Ukrainy; Ukrain's'kyj tsentr vyvchennia istorii Holokost. [in Ukrainian].

Mühlhäuser, R. (2010). *Eroberungen: Sexuelle Gewalttaten und intime Beziehungen deutscher Soldaten in der Sowjetunion 1941–1945*. Hamburger Edition. [in Germany].

Mühlhäuser, R. (2009). "Diskriminiert, als sei es ein Negerbastard" Der Nationalsozialistische Blick auf die Kinder deutscher Soldaten und einheimischer Frauen in den besetzten Gebieten der Sowjetunion (1942–1945). Am 21. ... WERKSTATT Geschichte. Klartext Verlag, Essen. [in Germany].

Narkevich Adelaida Adamovna, 1927 g. r. Minsk (12.11.2004). Retrieved, May 30, 2022, from <http://wmw.gender-ehu.org/Interviews.htm>. [in Russian].

Nikulin, N. (2008). *Vospominaniya o vojne*. Sankt-Peterburg: Gosudarstvennyj ermitazh. [in Russian].

Piker, G. (1993). *Zastol'nye razgovory Gitlera*. Smolensk: Rusich. [in Russian].

Prijmak, A. (2011, September 25). Vil'gel'm i Fenya: soyuz "vragov". Retrieved September 05, 2022, from http://www.pravda.ru/society/family/life/25-09-2011/1092340-Ditz_Dotzenko-2/ [in Russian].

Rabichev, L. (2010). *Vojna vsyo spishet. Vospominaniya oficera-svyazista 31-j armii. 1941–1945*. Moskva: Centrpoligraf. [in Russian].

Rapp, H. (1994). Kharkiv — u sertsii nazavzhdy. *Ukrains'kyj zasiv*, 7 (19). [in Ukrainian].

Rybal'chenko, R. (2006). *Pidkovy na snihu*. Kharkiv: Kursor. [in Ukrainian].

Senyavskaya, E. (2012). Zhenshchiny osvobozhdyonnoj Evropy glazami sovet-skih soldat i oficerov (1944–1945 gg.). *Uchenyye zapiski Petrozavodskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: obshchestvo i gumanitarnyye nauki*, 3 (134), 13–19. Petrozavodsk. [in Russian].

Stelzl-Marx, Barbara. (2009) Die unsichtbare Generation: Kinder sowjetischer Besatzungssoldaten in Österreich und Deutschland. In: *Historical Social Research*. Vol. 34, № 3 (129), pp. 352–372. [in English].

Stelzl-Marx, Barbara. (2016). "Ich bin stolz, ein Besatzungskind zu sein" Resilienzfaktoren von Nachkommen sowjetischer Soldaten in Österreich. In: Elke, Kleinau & Ingvill, C. Mochmann (Hg.), *Kinder des Zweiten Weltkrieges — Stigmatisierung, Ausgrenzung und Bewältigungsstrategien*. (pp. 73–92). Frankfurt–New York, Campus. [in English].

Shtel'cel'-Marks, B. (2006). Sovetskie osvoboditeli i avstrijskie zhenshchiny: problemnye otnosheniya. *Rossijsko-avstrijskij al'manah: istoricheskie i kul'turnye paralleli*, 2, 250–256. Moskva–Grac–Vena–Stavropol'. [in Russian].

Stiazhkina, O. (2013). *Liudyna v radians'kij provintsii: osvoiennia(vid)movy*. Donets'k: DonNU. [in Ukrainian].

Terno, V. (2003). *Rastrepannye vospominaniya o strannom detstve*. Kiev: Kij. [in Russian].

Vladimirov, Yu. (2010). *V nemeckom plenu. Zapiski vyzhivshogo. 1942–1945*. Moskva: Centrpoligraf. [in Russian].

Volodymyr Ginda,

Candidate of Historical Sciences (Ph.D.),

Senior Researcher of the Department of Military Historical Research,

Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv),

Ukraine, ginda@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8373-148X>

ROMANTIC RELATIONSHIPS OF GIRLS AND WOMEN WITH SOLDIERS OF ENEMY ARMIES DURING THE GERMAN-SOVIET WAR

Abstract. *The purpose of the article is to investigate romantic relationships between men and women of the enemy armies, in this case, the Red Army and the Wehrmacht, during the German-Soviet war; to show the attitude of society, relatives, military command and the state towards such romances and married couples, which often led to condemnation and stigmatization in a militarized society, and the prohibition of such relationships and marriages at the state level. **Methodology.** The research is based on the principles of objectivism, scientificity, systematicity, and historicism. Historical-comparative and historical-systemic methods are used. Their application made it possible to compare the attitude to romantic relations between representatives of the belligerent states in Nazi Germany and the Soviet Union at the state level and the level of society, to show how the relevant situations were resolved by the military leadership at the legislative level. **The scientific novelty of the research.** On the basis of the existing documentary and, mainly, memoir narrative material, for the first time in Ukrainian historiography, an attempt was made to highlight the problems of romantic relationships between men and women from belligerent camps during the German-Soviet war. A number of problems that lovers had to face in society, the attitude of their relatives towards such fiancées are revealed, the probable reasons that pushed representatives of both sexes to romantic relations with representatives of hostile societies are shown and analyzed, how the*

warring states and their leaders reacted to this, and how such relationships between young people usually ended. **Conclusions.** It was found that romantic relationships between men and women that represented the belligerent camps were not an isolated phenomenon during the German-Soviet conflict. These couples usually faced a lot of problems at the household, legislative, state and social levels. In the absolute majority of cases, they became objects of prejudice in the militarized society, they were not taken seriously, or their relatives were hostile to them, and the states, due to their ideological postulates, prohibited such relationships at the legislative level. Under the pressure of all these factors, lovers usually broke up over time, because they could not live in such conditions, only a few managed to arrange a family life.

Keywords: German-Soviet war, love, woman, soldier, occupation, Nazis, sexuality, Soviet power, society, girl.